

[0672] FARIAASJE EN NOARM YN 100 JIER WURDBOEKTRADYSJE

Klaas F. van der Veen

Summary

This article is a reappraisal of some of G. van der Woude's assertions about possible tendencies in the development of written standard Frisian during the last one hundred years. The core of these assertions is: the direction in which the standard is developing is largely determined by a) the tendency to prefer forms serving as labels of Frisianness (i.e. forms neither borrowed from Dutch - the dominant competitor of Frisian - nor resembling any Dutch word) and b) the tendency to prefer 'Clay-Frisian' forms. Appraising such vague pronouncements is extremely valuable because an insight into traditional standardisation processes is needed for further standardisation in the future.

The research data have been culled from three dictionaries, i.e. products from the milieu of the 'Frisian movement', to which we owe written Frisian and its standardisation. The interpretations of the assertions about standardisation tendencies are formally laid down in four falsifiable hypotheses; the predictions about the choice of variants (on a phonological, morphological and lexical level) may be refuted by the material. The investigation is a vindication of Van der Woude's views, though there are some differences in emphasis.

0. Oanrin

Blykber is it sinfol jin mei noarm dwaande te hâlden. Der liket yn alle gefal sokssawat as in maatskiplik ferlet te bestean. Der wurdt my teminsten gauris frege oft in wurd yn it Frysk der wol of net op troch kin, dus oft it al of net noarm is. Sûnt ik yn 'e noarmkommisje sit¹, wurdt fan my ek ferwachte dat ik soksoarte fragen beânderje kin. No fiel ik my alhiel gjin saakkundige op it mêd. De diskusje oer noarm haw ik nea op hakken en teannen folge. As noarmkommisjeman moat ik lykwols al wat besleiner op it iis komme. It earste dat men dan docht is jin ferdjipje yn 'e literatuer oer it ûnderwerp.

By it trochnimmen fan literatuer oer noarm yn it Frysk² die my bliken dat saken lykas taalideology, taalstriid, machtsgroepen en ynfloeden op it Frysk royaal har gerak krije, dat gâns foarbylden fan inoar bekonkurrearjende foarmen bybrocht wurde, dat der nochal wat stellingen op doarren slein binne en dat noarm en de takomst fan it Frysk gauris yn ien sike neamd wurde. Faak

---

¹. Yn 1985 ynsteld troch de AFUK.

². Sjoch de bibliografy, de nrs. mei *.

freegjenderwize: kin in noarm samar oplein wurde, moat in noarm al of net "wiid" wêze, ynhoefier kinne dialektfoarmen talitten wurde, ynhoefier moat it Nederlânsk talitten of keard wurde, en sa mear. Guon binne huverich foar it oplizzen fan in noarm of fine soks de elitêre kant neist.

It die my fierder bliken dat noarm op twa manere te pas brocht wurdt. Men kin it a) ha oer in pear konkurrinten, bgl. oer *each* en *êch* en dan sizze dat ien dêrfan de noarm is, bgl. *each* is (de) noarm, *êch* is net (de) noarm. Men kin it b) ek brûke yn sinnen lykas: It Frysk hat in noarm, of der bestiet al lang in noarm yn it Frysk. De betsjutting fan dat lêste noarm liket sokssawat te wêzen as de optelling fan alle noarmgefallen neffens a). Alhoewol't it wurd noarm hiel faak skreaun is, waard der komselden definiearre. In eksplisite "definysje" fan it begryp haw ik by Sjölin: 1976 fûn, dy't in definysje fan ynterferinsje fan Weinreich besprekt. Sjölin skriuwt (side 1):

- Het begrip norm moeten wij hier blijkbaar opvatten als bindend voorschrift, regel voor het correcte taalgebruik.

Noarm spilet oan it grutte tal bybrochte foarbylden te sjen, dêr't alternativen mooglik binne. Noarm wurdt dan yn relaasje sjoen mei de bêste mooglikheid, mei it goede, it korrekte³ Frysk. Men fernimt ek gauris (al of net tusken de rigels troch) dat der mei in sekere belutsenheid, in subjektyf hâlden en dragen oer noarm en dy bêste mooglikheid, (dat) goed(e) Frysk skreaun wurdt⁴. Fierder is noarm in panne hite brij dêr't elkenien tige foarsichtich omhinne rint sadree't it om *konkrete ynfollings* giet. Men skrillet yn alle gefal daliks tebek foar it oanrikken fan regels.

Tendinzen oangeande de noarm yn it Frysk binne wol formulearre. Wat it mûnlinge Frysk oangiet, elk sil wol ris lêzen of heard ha dat it sprutsen Frysk sa ferhollânsket⁵. Yn syn noch altyd gesachhawwende artikel "Standaardtaal en dialekt in Friesland" fan 1960 gie G. van der Woude frij wiidweidich yn op noarmtendinzen yn it skreaune Frysk⁶. Yn 'e literatuer nei 1960 fernimt men eins net dat syn bewearingen ûnderwrot wurde⁷. Van der Woude skreau dat:

³. Soms ferskynt ek de term "it geefste Frysk".

⁴. Foarbyld fan sterke belutsenheid: "Ik prakkesearje der net oer, en ik mat sizze, ik kóm jir emosjoneel en rasjoneel tsjin yn ópstón." A. Feitsma yn "It spesifyke karakter fon de Fryske Taalnwarm", *Fryx*, jg. 4, nr. 3 (april 1983).

⁵. Breuker: 1979, side 51, 52. e.f.

⁶. Van der Woude: 1960.

⁷. De literatuer foar 1960 haw ik net systematysk trochnommen. Yn 'e literatuer fan nei 1960 komme de haadsaken fan de foargeande tiid wol oan 'e oarder. Alhoewol't er it eins net oer noarm hie, is J.J. Hof syn opmerking yn *Friesche Dialectgeographie*, s. 45 noch nijsgjirrich: "Onder "bewegings-oorlog" verstaat men een reeks van gevechten waarbij de elkaar vijandige troepenmachten geen vaste stellingen innemen, doch zich voortdurend bewegen, 't zij voor- of

- waar de kerndialekten onderling verschillen, vaak een bepaalde keuze moet worden gedaan ... en dan valt gewoonlijk de keuze ten gunste van het Kleifries uit. Dit is, vooral wat het geschreven Fries betreft het uitgangspunt (side 19);
- de standaardtaal [gaat uit] van deze in hoofdzaak Kleifriese basis. Bij de verdere opbouw echter worden [...] correcties aangebracht die afwijken van het bestaande dialekt⁸.
- wanneer we ... het geheel van het taalmateriaal weer verdelen in het *fonologische*, *lexicologische* en *syntactische*, dan liggen de correcties vooral op het *lexicologische* terrein (side 20).

Hy ûnderskiedt dan trije typen korreksjes dy't oanbrocht wurde. Mei oare wurden: trije tendinzen binne neffens him oan te wizen. Dat binne dan

- a. in *argaisearjende* tendins, ferâldere of ferâlderjende wurden wurde bewust keazen en by foarkar brûkt; foarbylden: *tsjen*, *rydboskje*, *bodzje*;
- b. in *puristyske* tendins, gâns yn swang kommen Nederlânske wurden wurde ferfongen troch fanâlds Fryske wurden of by nijfoarmingen troch lienoersettingen; foarbylden: *fjoertoer* (foar *fuertoaren*), *fleanfjild* (foar *flychfeld*);
- c. in *distansjearringstendins* foar it Nederlânsk oer by in diel fan de wurden wêrby't in kar mooglik is tusken besteande fariaasjes yn de dialekten. By de foarbylden neamt er leksikologyske (= leksikale) fariaasjes, bgl. *ljip* - *kivyt*, mar ek fonologyske, bgl. *kiel-keel*.

Fierder skriuwt Van der Woude dêr't er it oer fonologyske ferskillen hat:

- er bestaan talrijke doubletten dialektisch naast elkaar die de standaardtaal als volkomen gelijkwaardig accepteert (side 22). Inkelde foarbylden dy't er jout: *farve* - *ferve*, *hondert* - *hûndert*, *skaad* - *skâd*, *spiele* - *spjille*.
- dit betekent echter niet, dat alle varianten worden geaccepteerd (side 22).

Hy neamt dan wat net opnommen wurdt: Súdwesthoekske eigenaardichheden lykas *huzzen*, *skunnen*, *skölle*, *buse* en Noardklaaifoarmen lykas *buosse*, *buotter* en frij resinte muoillearringen yn in grut part fan East- en Súdeast-Fryslân lykas *bjatsje*, *bjorren*.

Van der Woude ferklearret de distansjearringstendins sa:

- dit is een zeer natuurlijk en verklaarbaar verschijnsel: immers het Nederlands vormt de grootste bedreiging voor het behoud van het eigen karakter (side 21).

De tendins makket dan it antwurd op dy bedriging út.

---

achterwaarts. In dezen "bewegings-oorlog tusschen Klei en Wouden" is nu eens de Klei, en zijn dan weer de Wouden (die meestal den Zuidhoek tot bondgenoot hebben, en daaraan zelfs, geloof ik, meermalen de leiding laten), aan de winnende hand, doch in vele gevallen is de Klei op den terugtocht en levert nog slechts achterhoede-gevechten". Om't Hof en Van der Woude it oer sprutsen resp. skreaun Frysk hawwe, sprekke se inoar net tsjin.

⁸. It is wat ûndúdlik oft er hjir allinne it Klaaifrysk of de besteande dialekten mei bedoelde, mar ik gean út fan de lêste ynterpretaasje.

Van der Woude hat it net oer ynternasjonalismen. Nei 1960 hawwe P. Gerbenzon en B. Sjölin it wol oer tendinzen wat it gebrûk fan al of net deformearre ynternasjonalismen yn it Frysk oangiet, mar ik ynterpretearje dat net as ûntkenning fan Van der Woude syn útspraken⁹.

Nei it trochnimmen fan de literatuer bliuwe der dochs nochal wat fragen oer. Ik bespeur yn de útspraken fan Van der Woude min ofte mear in tsjinstridichheid as er seit dat wêr't kearndialekten ferskille der in kar dien wurde *moat*, wylst der safolle dûbletten foarkomme - dy binne gauris dialektysk - dy't *lykweardich* binne. Der wurdt dus faak gjin kar dien. Hiel wat fan syn foarbylden set ik in fraachteken by: *farve* - *ferve*, *skaad* - *skâd* ensfh. Wiene sokken yn 1960 en al fier dêrfoar wol lykweardich, binne se dat hjoeddedei? Myn yndruk is oars wol dat dy lykweardichheid fan dialektyske farianten (dat wol dus sizze, beide, soms trije,

---

⁹. P. Gerbenzon kaam yn syn artikel "Verfriesing en vernederlandsing van de Griekse, Latijnse en Franse Leenwoorden in het Fries" *Us Wurk* (1962), 40-48, in pear jier nei Van der Woude dus, ta de konklúzje dat der sûnt in jier as tsien - dus likernôch nei 1952 - in systematyske en organisearre tsjinstân te fernimmen is tsjin de ferfoarmingen yn it Frysk en dat as korreksjenoarm foar de lienwurden dy't er behannelet it Nederlânsk nommen wurdt. Foarbyld: de ferfoarming *admestraasje* moet wike foar *administraasje*. De oarsaak/ferklearring fan dy tendins lei neffens Gerbenzon yn it sosjale flak, de moderne Fryske yntellektueel soe sokke platte foarmen as *admestraasje* langer ôfwize. Mei it neamen fan dy tendins ûnderwrote Gerbenzon Van der Woude amper, want de lêste kaam yn syn artikel net op frjemde wurden, dat wol sizze hy seit net dat er se bûten beskôging lit, hy neamt se ek net. Strikt nommen kin men fan 'e iene kant úthâlde dat de beide mannen inoar dochs tsjinsprekke, men kin ek sizze dat se inoar oanfolje. It opmerklike yn alle gefal is dat der dan in distansjeerringstendins en tagelyk in, hoe moet ik it sizze, in distânsjeferlytsende tendins, in nivellearjende tendins yn it Frysk bestiet. Sjölin kin Gerbenzon net meistimme yn syn artikel "In rimmetikige perfester mjirkes? In pear kanteekeningen bij de ynternasjonalismen yn it Frysk" yn *Flecht op 'e koai* (1970). Hy achtet it Nederlânsk gjin korreksjenoarm, it skriftbyld fan de wurden yn de taal dêr't oan ûntliend wurdt, is earder bepalend foar de útspraak. Hy sjocht farianten lykas *perfester* - *professor* net as Frysk tsjinoer Nederlânsk, mar as beide Frysk, de earste folksaardich/folkstaal, de lêste kultuertaal. De tendins dy't Gerbenzon oanwiist, ûntkent Sjölin min ofte mear, want it folk dat him wat langer wat minder folksaardich hâldt en draacht, seit al lang *professor* en *reumatysk* en sa krije wij de paradoksale sitewaasje, neffens Sjölin, dat de yntellektuelen, de stjitgroepen fan de "Biweging", der foar opdraaie om de folksaardige foarmen te brûken. Fan belang foar de diskusje oer ynternasjonalismen is fierders Jørgensen: 1969. Noch in lûd fan foar 1960: J. Krol pleite yn 1949 foar it konsekwint ferheffen fan de ferfoarmingen ta skriuwnoarm.

fjouwer, fiif of noch mear mooglikheden binnen de noarm falle litte) in soad minsken tige oansprekt¹⁰. It lang lykweardich njonkeninoar bestean en funksjonearjen fan dialektyske farianten yn it Frysk (ek de skriuwtaal) twifelje ik oan. De normale gong fan saken is ommers dat in fariaasje wol inkelde generaasjes yn in mienskip bestean kin, mar dat de tastân fan suvere lykweardichheid koart is. De iene fariant opkommend by de jongerein nimt stadichoan it plak yn fan de oare fariant dy't mei de âlderein ferdwynt. It momint fan lykweardichheid is net lang, nochal labyl. Der wurdt ek gauris sein, en ik haw it no oer it leksikologyske nivo, dat der hast gjin suvere synonymen binne.

Ik soe graach witte wolle wat it relative gewicht fan normearring op de ferskillende nivo's is. Van der Woude hat it oer "correcties die *voornamelijk* op het lexicologische terrein liggen" en tagelyk oer *safolle* dûbletten op it fonologyske terrein (al wurde gâns dêrfan dan wer as lykweardich sjoen). Yn hokker mjitte spilet normearring by de ferskillende nivo's eins? Van der Woude jout net oan op hokker taaldatabestân oft syn ûndersyk berêst. Foar hokker tiidrek oft de tendinzen jilde is ek net krekt oanjûn¹¹. Wol jilde syn útspraken benammen it skriftlik taalgebrûk, mar it skreaune Frysk kin er ûnmooglik alhiel ûndersocht ha.

Gearfetsjend: ik haw in tal fragen oerhâlden en ik moat konstatare dat it part fan de wurklikheid dêr't de útspraken op basearre binne net krekt oanjûn is. Ik wol besykje om antwurden op myn fragen te finen troch op 'en nij in ûndersyk te dwaan. De motivearring dêrta is folle mear as wat ik yn it begjin sei, nammentlik dat it blykber wol sinfol is om jin mei noarm dwaande te hâlden om't minsken der hieltyd fragen oer ha. Ik slút my oan by wat Sjölin: 1976 skriuwt:

- tot de eerste maatregelen bij het versterken van de door vreemde invloeden bedreigde taal van een ethnische minderheid behoort de normalisering van die taal, hetgeen ook een eerste vereiste is voor het gebruik van die taal als onderwijstaal (side 13).

Doelstelling fan it ûndersyk

It doel fan it ûndersyk is alderearst om, foarsafier mooglik, de útspraken fan Van der Woude oer de tendinzen te hifkjen, dy't yn it normearringsproses wat it skriftlike Frysk yn 'e 20ste ieu oanbelanget oan te wizen wêze soene. Dat kin allinne as út myn ynterpretaasje fan dy útspraken hypotezen folgje dy't foar hifking fetber binne. It giet dus alderearst om in hifkjend ûndersyk. Om't de

¹⁰ It ferskaat oan dialekten wurdt algemien as in rykdom sjoen, dy't bewarre bliuwe moat. Breuker: 1979, 57.

¹¹ Hy seit wol dat der yn it begjin fan de 19de ieu gjin standerttaal wie, dat mei de oprjochting fan it Selskip foar Fryske taal en skriftekennisse yn 1844 der in stribjen nei útbou ta in folweardige kultuertaal op gong komt. Dy opgong wurdt hiel summier oanjûn, mar ein 19de, begjin 20ste ieu is der blykber dochs al aardich standerdisearre.

útspraken op harsels oer details dochts wat summier bliuwe - wat is it relative gewicht fan de tendinzen per nivo bgl. - sil tagelyk besocht wurde om dêroer mear gewaar te wurden. Van der Woude sprekt him net út oer de sitewaasje nei likernôch 1960. It doel fan it ûndersyk is ek om te ûndersykjen oft foar de tiid nei 1960 deselde tendinzen al of net oanwêzich binne.

De globale probleemstelling fan dit ûndersyk kin dus oanjûn wurde mei de fraach: Jilde foar it skreaune Nijfrysk fan dizze ieu de normearringstendinzen lykas troch Van der Woude oanjûn? Dat probleem sil eksplisitearre wurde moatte. Boppedat moat oanjûn wurde hokker materiaal as ûndersocht wurde sil, dus wat de beheining is, want fan in ûndersyk oer al it skreaune Frysk kin ûnmooglik sprake wêze. Dêrnei kin it eigentlike ûndersyk krekt begjinne. Alderearst lykwols moat by grûnbegripen stilstien wurde.

De opbou fan it artikel is fierder: inkele grûnbegripen; eksplisitearring fan de probleemstelling (de ynterpretaasje fan de útspraken, de opstelling fan hypotezes en de formulearring fan foarsizzingen); it ûndersykfjild; operasjonele definysje en hifking hypotezes; evaluaasje en ynterpretaasje.

1. Grûnbegripen

Noarm

Yn Sjölin syn "definysje" fan noarm: binend foarskrift, regel foar it korrekte taalgebrûk, komt net út (wat ik yn 'e literatuer dochts wol tsjinkom) dat der in sekere belutsenheid is by in kategory minsken oangeande korrekte taalfoarmen, dat wol sizze dat se yn har hâlden en dragen har min ofte mear aktyf op dy taalfoarmen rjochtsje en dat it foarskrift him krekt manifestearret, waarnimber wurdt as in kategory minsken hieltyd dy korrekte taalfoarmen brûkt en tagelyk oare taalfoarmen net brûkt¹².

Hâldt men dêr rekken mei, dan kin de omskriuwing foar noarm foar taalgebrûk wurde: **de regel dy't op syn minst troch in kategory minsken as korrekt sjoen wurdt en dêr't op syn minst in kategory minsken har yn har hâlden en dragen nei rjochtsje wol.**

Wat troch de kategory net as korrekt sjoen wurdt, wurdt net foar kar naam. Noarm yn taal hat al gau te krijen mei kar fan in uteringsmooglikheid út de ferskillende uteringsmooglikheden dy't in taal foar *ienselde* semantyske ynhâld hat, m.o.w. mei kar fan in fariant út de ferskillende farianten. In uteringsmooglikheid

¹² Sjölin syn omskriuwing is te statysk, om't der hast in twingende kar suggerearre wurdt, der is gjin frijheid mear om jin al of net oan noarm te hâlden. Troch de minsken en har aktivens derby te heljen kin de definysje daliks dynamysker makke wurde. It feit dat de noarm net foar altyd fêststiet, ûnferoarlik is, kin dêr ek wat better mei oanjûn wurde.

is dus noarm¹³ as er troch in kategory minsken as korrekte fariant fan in fariaasje foar kar naam wurdt.

De definysje befettet ferskillende begripen dêr't ek noch wol efkes by stilstien wurde mei: fariaasje, fariant en kategory minsken¹⁴

Ik gean der fierder fan út dat alle uteringen dy't gjin konkurrenten njonken har ha, dus gjin fariant fan in fariaasje wêze kinne, ek noarm binne. Foarbylden: *tafel, dak, tik*, (ik) *praat, win, raar, de, acht, myn, út*.¹⁵

Fariaasje en fariant

Fan 'e iene kant liket it frijwat oerstallich om by it begryp fariaasje stil te stean, om't it yn 'e literatuer gauris te praat komt. Fan 'e oare kant is it my net alhiel klear op hokker kritearia de typen fan fariaasje dy't yn it Frysk ûnderskaat wurde, berêste. Foarbylden fan fariaasje by guon typen lykje my boppedat net foar it opkrijen te lizzen. Ik ha der ferlet fan de saken noch ris op in rychje te setten.

Algemien

Fariaasje hat mei taalferoaring en de ynfloed fan talen en dialekten opinoar te krijen, better sein mei de ynfloed fan de dragers fan talen en dialekten opinoar.

By talen dogge har feroaringsprosessen foar as gefolch fan ynterne, eigen ûntjouwing en as gefolch fan eksterne ynfloeden, d.w.s. ynfloeden fan oare talen of dialekten. De feroaringen lizze op it a) fonologyske, b) morfologyske, c) leksikale, d) syntaktyske of e) pragmatyske nivo. De feroaringen as gefolch fan eksterne ynfloeden wurde ûntlieningen neamd¹⁶. Der wurdt gauris út besibbe talen ûntliend, mar dat hoecht sa net te wêzen. Talen dy't alhiel net besibbe binne, kin

¹³ Noarm brûkt op wize a) (sjoch oanrin).

¹⁴ De betsjutting fan it wurd korrekt is op dit stuit net mear as "wat de kategory minsken korrekt achtet". Korrekt soe eventueel oan 'e ein fan it ûndersyk neier definiearre wurde kinne.

¹⁵ Noarm brûkt op manear b) (sjoch oanrin), dus de noarm yn it Frysk of de Fryske noarmtaal - guon ha it ek oer de standert - kin dan definiearre wurde as: de som fan alle gefallen fan noarm brûkt op manear a) plus alle noarmgefallen dy't bûten fariaasjes falle.

¹⁶ Sjölin: 1976, 5, 6 neamt allinne gefallen fan folsleine yntegraasje ûntlieningen en ûnderskiedt dêrnjonken ynterferinsjes, by him gefallen fan oernimming dy't net as akseptabel beskôge wurde. Ik hâld foar ûntliening de widere definysje oan, wêrby't ynterferinsje in soarte ûntliening is.

likegoed oan ûntliend wurde. De mjitte fan ûntliening hat net streekrjocht mei de sibskipsgraad te krijen, mar gauris mei de graad fan oansjen, fan dominantens fan de (sprekkers fan de) iene taal (kultuer) neffens de oare¹⁷. De sprekkers fan de net-dominante taal nimme eleminten fan de dominante taal dêr't se kennis fan krije om prestiizjeredenen oer. De taal dêr't oan ûntliend wurdt hat al gau it skaaimerke [+dom], de taal dy't ûntliet, hat al gau it skaaimerke [-dom]. By eksterne beynfloeding fan in [+dom] op in [-dom] taal sjocht men faak dat beide talen noch in eigen geografysk gebiet bestrike. Dominantens is dan yn ferbân brocht mei geografyske of *horizontale* fariaasje. Dêrnjonken komt *fertikale* fariaasje foar. Foaral troch sosjologyske ûndersiken is dúdlik wurden dat dy fariaasje ek te krijen hat mei dominantens. De sprekkers fan in taal yn in mienskip behearre ta ferskillende fermiddens (groepen, klassen) mei in ûngelikenze status en soks jout in ûngelikens oansjen: ien of mear fermiddens binne [+dom], oaren binne [-dom]. De sprekkers fan it [-dom] fermidden nimme út reden fan prestiizje taaleleminten fan it [+dom] fermidden oer.

Yn ferbân mei it leksikale nivo c) hjirfoar al neamd, noch it folgjende. Binnen (gâns) talen komme uteringen foar dy't yn de konnotative sfear lizze. De utering jout dan ek eat troch oer it gefoel, de hâlding of oare wearden of karakteristiken fan de sprekker. In utering is bgl. fulgêr, rûch, triviaal, familiêr, populêr, fersoarge, ferheven, literêr, humoristysk, ironysk, sarkastysk, synysk, ensfh. De konnotaasje kin sjoen wurde as (tafoege) ûnderdiel fan de semantyske ynhâld sadree't er referearret oan in ûnderskiedende (opposisjonele) wearde. Twa uteringen (semantysk/ynhâldlik bûten de konnotaasje om gelyk) dy't allinne wat konnotaasje oangiet ferskille (ûngelikense konnotaasje of ien mei en ien sûnder konnotaasje), hawwe dan dochs in ûngelikense semantyske ynhâld krige en kinne dêrmei dus gjin farianten fan in fariaasje mear wêze¹⁸.

Spesifyk Fryske sitewaasje

De taal dêr't de Fryske mienskip (op syn minst) al in pear ieuwen nei opsjocht is it Nederlânsk. Dat is de [+dom] taal. Binnen it Frysk wurde dialekten ûnderskaat. In bekende yndieling fan haaddialekten is: Klaaifrysk (Westklaaifrysk, Noardklaai-

¹⁷ De Schutter: 1987, 71-72.

¹⁸ Foarbyld: *pisje* en *mige* ha beide de semantyske ynhâld "wetterje, it wetter út 'e blaas rinne litte". *Mige* hat foar it wetterjen fan minsken de konnotaasje rûch, *pisje* hat dy konnotaasje net. Hoewol't *pisje* en *mige* semantysk (bûten de konnotaasje om) gelyk binne (farianten binne), hawwe se, brûkt foar it wetterjen fan minsken, dochs in ûngelikenze ynhâld krigen, om't der konnotaasje mei opposisjonele wearde (wol rûch tsjinoer net rûch) meispilet. It fanwegen de konnotaasje ynhâldlike ferskil kin sjoen wurde as (tafoege) semantysk ferskil en soks betsjut dat *mige* en *pisje*, brûkt foar minsken, gjin farianten mear binne.

frysk), Wâldfrysk (Frysk fan de Noardlike en de Súdlike Wâlden), Súdhoeksk (Súdwesthoeksk, Súdeasthoeksk). Gjiniën fan dy dialekten is yn 'e literatuer oanmurken as [+dom]. Van der Woude skriuwt resolút¹⁹ dat der yn Fryslân gjin ekonomysk sterk oerhearskjend gebiet oan te wizen is dat as in kultuer útstrieljend, yn kasu as in taal-ekspânsjegebiet fungearje kinne soe. Taalkundigen hawwe him net tsjinsprutsen²⁰.

Foar it skreaune Frysk lykje my no de folgjende kritearia foar fariaasjetypearring fan belang:

- A. Der kin yndield wurde op grûn fan fonologysk, morfologysk, leksikaal, syntaktysk en pragmatysk aard.
- B. Der kin yndield wurde op grûn fan al of net ûntliend wêzen, d.w.s. op it skaaimerke [+ûntl] of [-ûntl].

By de farianten [+ûntl] binne, al nei de taal dêr't oan ûntliend is, gâns soarten te ûnderskieden. Ik haw dat net dien omreden dat de measte ûntlieningen mei as komôf in oare taal as it Nederlânsk dochs foar it neist fia dy taal ta ús kaam binne²¹.

In lienoersetting, alhoewol ûnder ynfloed fan in oare taal ûntstien, beskôgje ik as [-ûntl], as er allinne út [+Frysk] eleminten bestiet. Foarbyld: *bernetaslach* [+ Frysk][-ûntl] - *kinderbijslach* [+ ûntl].

- C. Der kin yndield wurde op grûn fan al of net dialektysk wêzen, d.w.s. farianten ha it skaaimerke [-dial] of [+dial].

¹⁹ Van der Woude: 1960, 11.

²⁰ Histoarysk skriuwe - foarsafier't ik wit - ek net mei safolle wurden dat der sa'n dominant gebiet is of wie yn 'e lêste ieuwen. Wol treft men opmerkingen oan oer ferskillen dy't der wiene of binne. Bgl. yn J.J. Kalma, J.J. Spahr van der Hoek, K. de Vries (redaksje), *Geschiedenis van Friesland* 1968: "nog in 1963 zijn het de Woudbewoners die het Friese gemiddelde het sterkst drukken" (s. 509), "vooral de Zuidwesthoek bleef achter" (s. 509), "de wat achtergebleven Wouden" (s. 512), "mede dankzij de vervening is sinds de 16de eeuw het demografisch zwaartepunt in Friesland verplaatst van de Klei naar het oosten van de provincie, al bleef in het algemeen het westen de toon aangeven" (s. 346). Men soe der ek op wize kinne dat yn 'e 19de ieu de Fryskskriuwers almeast fan 'e klaaikant kamen, alteast komselden út de Wâlden en dat de skriuwkultuer yn it Frysk dus foaral de klaaikanten út bestie. Al mei al liket it boppesteande my lykwols noch te tin om te besluten dialekten yn Fryslân foarinoar oer as [+dom] of [-dom] te bestimpeljen.

²¹ It giet dêrby gauris om ûntlieningen mei in basis fan Romaansk komôf, dy't ek yn grutte westerske kultuertalen foarkomme, de saneamde ynternasjonalismen. Oantsjuttingen as anglisisme, romanisme, latinisme, italianisme (bgl. muzykterminology) binne, om't it Nederlânsk almeast as trochjoulûk fungearre ha sil, foar de Fryske sitewaasje min ofte mear misliedend.

Te'nearsten diel ik net fierder yn nei it soart Frysk dialekt. Untlieningen út net-Fryske dialekten (binnen en bûten Fryslân) rekkenje ik uteraard by [+ûntl].

Der soe wierskynlik ek yndield wurde kinne op grûn fan fermiddens, mar dêr haw ik fan ôfsjoen, om't dat min ofte mear folget út wat ik daliks behannelje by *kategory minsken*²². In yndieling op grûn fan allinne ferskil fan konnotative skaaimerken kin net oan 'e oarder wêze om't gâns konnotaasje ûnder semantyske ynhâld beflapt wurde kin²³.

It tal mooglike fariaasjetypen *per nivo* op basis fan de oan te hâlden skaaimerken [+ûntl], [-ûntl], [+dial] en [-dial] sjocht der sa út:

type

(1)	[+ dial] [+ûntl]	[-dial] [+ ûntl]
(2)	[+ dial] [+ûntl]	[-dial] [-ûntl]
(3)	[+ dial] [+ûntl]	[+dial] [-ûntl]
(4)	[+ dial] [+ ûntl]	[+ dial] [+ ûntl]
(5)	[+ dial] [-ûntl]	[-dial] [-ûntl]
(6)	[+ dial] [-ûntl]	[-dial] [+ ûntl]
(7)	[+ dial] [-ûntl]	[+dial] [-ûntl]
(8)	[-dial] [+ ûntl]	[-dial] [-ûntl]
(9)	[-dial] [+ûntl]	[-dial] [+ûntl]
(10)	[-dial] [-ûntl]	[-dial] [-ûntl]

In foarbyld, type (8): fonologysk nivo *drome - dreame*, leksikaal nivo *beskút - bak*. Sjoch foar mear foarbylden de taheakke.

Kategory minsken

It liket foar de hân te lizzen om de kategory minsken (yn de definysje fan noarm) lyk te slaan mei de Fryskpraters, de Fryske mienskip. Mar wat moat men jin dêr eins by foarstelle? Utstellen foar definysjes binne maklik te jaan. Bgl.

²² Dus net om't taalferskillen anneks mei statusferskillen tusken fermiddens yn 'e Fryske sitewaasje navenant, neffens de Nederlânske sitewaasje bgl., seldsum lykje te wêzen.

²³ Dy konnotaasjes spylje foaral op leksikaal nivo. Troch de konnotaasje wurde stilistyske mooglikheden bean. Men docht der net in kar út yn 'e sin fan in mooglikheid kieze en de oare fersmite as minderweardich, mar elk fan de mooglikheden wurdt al nei de konnotaasje dy't men oerdrage wol foar kar naam. Foarbylden: *hâld dy de bek - hâld dy stil; hy moat mige - hy moat pisje*; normearje yn de sin fan in fariant fersmite kin hjir gjin sprake fan wêze, want dat soe tagelyk betsjutte dat stilistyske beheiningsolein wurde.

binnen de mienskip falle de frysktaligen yn Fryslân en bûten de mienskip falle (dus) de praters fan it Stedfrysk, Oertsjongersk, Bildsk, Kollumersk, Amelânsk en Midslânzers. In stap fierder: de hylpersk-, skiermûntseach- en skylgerfryskpraters (hoewol in Frysk dialekt pratend) ek mar bûten de mienskip falle litte. Mar dan bliuwe der noch gâns ûnwissichheden oer. Yndividuen dy't thús en yn eigen famyljerûnte Frysk prate, mar mei beropsgenoaten en tsjin frjemd almeast Nederlânsk, by de Fryske mienskip rekkenje? Mar wêr begjint *almeast* dan? Yndividuen dy't x% domeinen reservearje foar it Frysk en (100-x)% foar it Nederlânsk - en hoefolle fan sokken binne der net yn diglossjaal Fryslân - derby rekkenje? Mar foar alle wearden fan x? Hearre ynkommelingen dy't op it Frysk oerstapt binne, mar der noch wakker mei wrakselje, derby? Hearre bûtefriezen dy't it Frysk oanhâlde, yn 't Frysk publisearje, der noch by?

De konklúzje is dat "Fryske mienskip" in dizzenich begryp is. Dy mienskip kin op basis fan bepaalde kritearia lykas beropskategoryen, leeftyd, sekse, ynkommen en mear yn in bulte fermiddens (groepen, klassen) opdield wurde. Salang't mienskip lykwols net krekt omskreaun is, sil ek "fermidden" wol dizzenich bliuwe.

Dochs moat it begryp kategory minsken yn 'e noarmdefinysje neier oanjûn wurde, sil it ûndersyk fierder komme. Dat bepaalde fermiddens har eigen taalgebrûk hawwe, hoecht jin net te fernuverjen²⁴. Opmerklik is lykwols dat der

²⁴ Der is, yn alle gefal op *leksikaal nivo*, tusken *âlderen* en *jongeren* gauris taalferskil (dêrmei is dus net sein dat der op oare nivo's tusken âlderen en jongeren gjin taalferskil wêze soe). Dêr't neffens my dy leksikale fariaasje foarkomt, brûke âlderen faak de iene fariant en jongeren de oare en dêr't gjin sprake fan fariaasje is, kenne en brûke âlderen faak wurden dy't jongeren net kenne en brûke, om't de semantyske ynhâld by jongeren net bekend is. Krektoarsom brûke jongeren ferskate wurden dy't âlderen net kenne en brûke om't it begryp by harren net bekend is. Foarbylden fan netfariaasje: *pleebekke* (âlderen kenne faak it begryp net), *húskeleegje* (jongeren kenne it begryp net), *jûnprate* (âlderen kenne it begryp wol, jongeren net). It is dúdlik, dat de taalferskillen yn gefallen dêr't gjin fariaasje bestiet gauris te meitsjen ha mei ferskil fan belibbingswrâld. Op *leksikaal nivo* is der ek noch al wat ferskil tusken al of net *beropsfermiddens* en al of net *beuzichheidsfermiddens*. Sa hawwe bygelyks de âlderwetske mar likegoed de nijerwetske boer, de boufakker en de keatser in hiele rige wurden ta har beskikking dêr't de net-boer, net-boufakker en net-keatser gjin weet fan ha. Foarbylden: *ûngânzen*, *sinterboar*, *pripper*. De oarsaak is wer dat de belibbingswrâlden ferskille. De kultueren fan fermiddens oerlaapje inoar net alhiel. It sinjearre belibbingswrâld- of kultuerferskil tusken (alhoe-wol net krekt omskreaune) fermiddens soe yn 'e definysje fan noarm foar wat it *leksikale nivo* oangiet ta útdrukking brocht wurde kinne. Noarm brûkt op manear b), dus de definysje fan noarmtaal, kin foar it leksikale nivo ommers útwurke wurde ta it folgjende. De Fryske noarmtaal is it gehiel fan alle uteringsmooglikheden dy't 1) fariant fan in fariaasje binne en troch in kategory minsken as korrekte fariant foar kar naam wurde, of 2) bûten in fariaasje steane (en oan ien of mear mar net needsaaklik alle fermiddens bûn binne).

in fermidden is dat der neffens de oaren min ofte mear útspringt wat de belutsenheid en it jin bewust rjochtsjen op de beskate taalfoarmen oangiet. Dy saken binne yn dat fermidden navenant neidrukliker, dúdliker, ekstremer, existinjeler oanwêzich as by oare fermiddens. Dat fermidden tsjut Van der Woude yn 1960 al oan mei "de Fryske beweging", in doe trouwens allang bekende beneaming. Mei de Fryske beweging wurdt bedoeld: de kategory minsken dy't aktyf, al of net yn organisearre ferbân, de Fryske taal befoarderet²⁵.

Yn de Fryske beweging wurdt it Frysk bewust brûkt, mûnling en skriftlik. Dat der no noch in skriftlike foarm fan it Frysk njonken de sprektal bestiet, is dêr oan te tankjen of te witen, hoe't jo der mar ûnder steane. It skreaune Frysk is te beskôgjen as in produkt fan de Fryske beweging.

---

²⁵. Hoewol't men yn gâns literatuer oer Fryske skiednis en letterkunde it begryp "de Fryske Beweging" om it hurtsje tsjinkomt, wurdt dat komselden definiearre. By Van der Schaaf: 1977, 47 fyn ik: "hja [de Fryske Biweging] kin allinne begrepen wurde as in geastesstreaming dy't in lytse mar tige aparte kultuermienskip mei in great forline út it leech nei boppe stjitte wol". Dy definysje is ryklik romantysk en jout net sa folle hâldfêst. G. van Rijn ferstiet ûnder de Fryske Beweging: de gebrûklike oantsjutting fan it gehiel fan organisaasjes en aktiviteiten op it mêd fan (de befoarderding fan) de Fryske taal en kultuer. (Ut in yn 1988 te ferskinen publikaasje fan Van Rijn en C. Sieben. Wurktitel fan de publikaasje: *Ynfloed fan regionalistyske opfettingen op it oerheidsbelied oangeande Wales, Bretanje en Fryslân*). Ik bin útgien fan dy definysje, haw him lykwols sa omformulearre dat de minsken der yn neamd wurde, mar sjoch it fermidden tagelyk as kategory fan minsken foar wa't de wurden 'de befoarderding fan' jildt. Guon minsken fan it fermidden binne wat huverich foar dat befoarderjen, wolle net as iverders, striders, sjoen wurde (inkelde skriuwers miene bgl. noch dat skriuwe yn it Frysk yn twatalich Fryslân noch in utering fan neutraal taalgedrach wêze kin). Dat sil ek de reden wêze dat Van Rijn dy wurden tusken heakjes set. Ik sjoch lykwols nei it *effekt* fan de aktiviteiten en net nei wat de yndividuen bewearre en it effekt fan skriuwen yn it Frysk is, dat men Fryskbefoarderjend te gong is. It fermidden is fan 'e iene kant frij dizenich, fan 'e oare kant ûnmiskenber oanwêzich. Der binne gâns minsken yn 'e mienskip dy't it fermidden ûnderkenne. Guon fan dy minsken rekkenje harsels derta, in hiel soad oaren net. Mar se hawwe wol besef fan it ekstreme fan it fermidden. Se etikettearje yndividuen fan it fermidden mei iverders, foarfjochters foar it Frysk en fryksinnich. Immen is dan o sa foar it Frysk, pielt wakker mei it Frysk, is in bewegingsman, sil him net sa gau ferbrekke, ensfh. In hiele dúdlike oanwizing dat dit fermidden yn 'e mienskip as reëel sjoen wurdt, is ek it feit dat noch al wat yndividuen yn 'e mienskip anti binne, argewaasje ha fan it fermidden. Sokken ha it dan oer trochdriuwers of djipfriezen.

Der is dus wol in kategory minsken dêr't it noarmbesef wat Frysk taalgebrûk oangiet navenant bewuster oanwêzich wêze sil. Dat is de ferwachting alteast. It hifkjen fan de noarmtendinzen yn skreaun Frysk komt wat de kategory minsken yn 'e definysje fan noarm oangiet, dan min ofte mear del op it hifkjen fan noarmtendinzen by de Fryske bewegers.

2. Eksplisitearring fan de probleemstelling

2.1. Van der Woude neamt de distansjearringstendins foar it Nederlânsk oer en ferklearret dy tendins as ferset (fan de Fryske beweging) tsjin de grutte bedriging dy't it Nederlânsk foarmet foar it behâld fan it eigen karakter. De ynterpretaasje fan de útspraak is dat de Fryske bewegers, sjoen har aktiviteiten, it Frysk dominanter meitsje wolle. It stribjen nei in dominantere posysje fan it Frysk betsjut tagelyk dat stribbe wurdt nei in minder dominante posysje fan it Nederlânsk. De dominante posysje fan it Nederlânsk stiet it dominanter wurden fan it Frysk ommers yn 'e wei.

De tige dominante posysje fan it Nederlânsk hat makke dat yn it Frysk in bulte ûntliening út it Nederlânsk foarkomme, wylst as gefolch fan dat ûntlieningproses gâns Fryske wurden sa't dat dan neamd wurdt "suver út it stee keard binne, hast belies jûn ha, in swiere sile lûke moatte". Dat proses tekenet de net-dominante posysje fan it Frysk. De Fryske beweging wol dat proses opkeare, ek yn 'e skreaune taal.

By konkurrinsje yn it Frysk tusken in oan it Nederlânsk ûntliende foarm en in eigen Fryske, net oan it Nederlânsk ûntliende foarm, dus de iene fariant mei it skaaimerke [+ûntl Ned] en de oare mei [-ûntl Ned], sil de lêste fariant as noarm propagearre wurde. In eigen Fryske foarm kin fierders dúdlik dialektysk wêze, dus it skaaimerke [+dial Fr] ha, of net of amper mear dialektysk wêze en dat tsjut ik oan mei it skaaimerke [+Fr]. De folgjende fariaasjetypen komme dan yn oanmerking:

[+ûntl Ned][+dial Fr]	-	[+dial Fr][-ûntl Ned]	(type 3)
[+ûntl Ned][+dial Fr]	-	[+Fr][-ûntl Ned]	(type 2)
[+ûntl Ned][+Fr]	-	[+dial Fr][-ûntl Ned]	(type 6)
[+ûntl Ned][+Fr]	-	[+Fr][-ûntl Ned]	(type 8)

De út Van der Woude syn útspraak ôf te lieden foarûnderstelling is no dat de rjochter farianten yn it skreaune Frysk almeast noarm wêze sille (en de lofter net). De hypoteze kin wierskynlik hifke wurde. De foarsizzing is ommers: as de hypoteze jildt, dan jildt er ek foar it materiaal dat ik ûndersykje wol. Dy foarsizzing is, as oan bepaalde betingsten (dy komme fierderop oan 'e oarder) foldien wurde kin, ferifiearber, dus ek falsifisearber.

2.2. De distansjearringstendins kin ek hifke wurde foar oare fariaasjetypen. Der binne Fryske foarmen gelyk oan de oerienkomstige foarm yn it Nederlânsk, mar dêr net oan ûntliend (in ûntlieningproses is alteast net oan te wizen), bgl. *deel*,

krom, bak. As njonken sokke op it Nederlânsk lykjende Fryske foarmen in Frysk alternatyf beskikber is, ûngelyk oan it Nederlânsk, dan docht him wer in karmooglikheid foar. Van der Woude syn útspraak by de neamde tendinzen wie:

- eigenlijk [speelt] één tendens een heel belangrijke rol: de tendens om zich te distanciëren van het Nederlands. De overigens veelal blijkende voorkeur voor het Fries moet daarvoor wijken²⁶.

Dat soe betsjutte, ynterpretearje ik, dat de fan it Nederlânsk ferskillende Fryske fariant as de bettere mooglikheid nei foaren helle wurdt, om't er troch de Bewegers as identiteitsbeskiedender field wurdt en tagelyk distansjearjender foar it Nederlânsk oer is. De folgjende fariaasjemooglikheden dogge har foar:

[+dial Fr = Ned][-ûntl Ned]	-	[+Fr ≠ Ned][-ûntl Ned]	(type 5)
[+Fr=Ned][-ûntl Ned]	-	[+dial Fr ≠ Ned][-ûntl Ned]	(type 5)
[+dial Fr=Ned][-ûntl Ned]	-	[+dial Fr ≠ Ned][-ûntl Ned]	(type 7)
[+ Fr =Ned] [-ûntl Ned]	-	[+ Fr. ≠ Ned] [-ûntl Ned]	(type 10)

De út de útspraak fan Van der Woude ôf te lieden foarûnderstelling, nammentlik dat suver Frysk gelyk oan Nederlânsk yn skreaun Frysk almeast wike sil foar suver Frysk ûngelyk oan Nederlânsk, kin wierskynlik hifke wurde. De foarsizzing, te witten as de hypoteze jildt dan sil er ek jilde foar it te ûndersykjen materiaal, kin ommers, as oan bepaalde betingsten foldien wurdt, falsifisearre wurde.

2.3. Der is noch in útspraak fan Van der Woude oer de distânsjetendins foar it Nederlânsk oer, mar dy seit tagelyk eat oer de tendins om Klaaifryske foarmen te brûken. Dêrom liket it my better ta om earst by dy lêste tendins stil te stean.

Van der Woude seit dat it Klaaifrysk foaral op leksikaal nivo foarkar hat, mar oare nivo's slút er net út²⁷. Men kin sûnder de motivaasje oan te tsjuten, allinne ta de ynterpretaasje komme dat by konkurrinsje tusken dialektyske foarmen, de iene mei it skaaimerke [+Klaai] en de oare mei it skaaimerke [-Klaai], de earste fariant de heechste eagen smyt. It giet dan om fariaasjetype 7: [+dial Fr≠Ned]

²⁶. Van der Woude: 1960, 21.

²⁷. De oarsaak fan de tendins leit er net yn dominantens. Dat soe de ynterpretaasje oars al makliker makke hawwe, want it jin rjochtsjen op in dominant dialekt soe dan anneks wêze mei it sribjen, ek fan bewegers, om heger by de maatskiplike ljedder op te kommen. Dêr soe dan wer út folgje dat by konkurrinsje tusken twa farianten, de iene spesifyk foar it net-dominante dialekt en de oare foaral gongber yn it dominante dialekt, de lêste de foarkar hat. Van der Woude syn útspraak lit dizze ynterpretaasje lykwols net ta. De ynterpretaasje is ek net ferantwurde (sjoch ek de slotopmerking ûnder noat 20).

[-Klaai][-ûntl] - [+dial Fr ≠ Ned][+Klaai][-ûntl]. Dat liedt dan ta de hypoteze dat yn it skreaune Frysk de [+Klaai]-fariant nei foaren skood wurdt en tagelyk de [-Klaai]-fariant net. De foarsizzing: as de hypoteze jildt, dan sil dat ek bliken dwaan út te ûndersykjen materiaal, is falsifisearber as oan bepaalde betingsten foldien wurde kin.

2.4. No werom nei Van der Woude syn útspraak oer de distânsjetendins foarsafier't dy ek wat oer it brûken fan Klaaifryske foarmen seit. Van der Woude syn útspraak wie dat de distânsjetendins foar it Nederlânsk oer sterker is as boppesteande tendins om Klaaifoarmen oan te hâlden. Hjir kin de folgjende hypoteze út ôflaat wurde. Yn skreaun Frysk wurdt by konkurrinsje tusken in fariant mei it skaaimerke [+dial Fr ≠ Ned][-Klaai] en ien mei it skaaimerke [+ûntl Ned] de earste fariant as noarm nei foaren skood (en de twadde net). It giet dêrby om de folgjende fariaasjetypen:

[+dial Fr≠Ned][-Klaai][-ûntl Ned] -	[+ûntl Ned][+dial Fr]	(type 3)
[+dial Fr≠Ned][-Klaai][-ûntl Ned] -	[+ûntl Ned][+Fr]	(type 6)

De foarsizzing dêr út ôf te lieden is: as dat jildt foar skreaun Frysk sil de tendins ek jilde foar it te ûndersykjen materiaal. Dy foarsizzing kin falsifisearre wurde, mits oan bepaalde betingsten foldien is.

Ik ha no fjouwer foarsizzingen formulearre, dy't noch in rûge foarm hawwe. Se moatte noch omboud wurde ta konkrete foarsizzingen, dat wol sizze dat yn alle gefal de ferifikaasjearmen noch oanjûn wurde moatte. De formulering fan de operasjonele definysjes fan de foarsizzingen hinget ôf fan it te ûndersykjen materiaal. Dêrom komt earst it ûndersyksfjild oan 'e oarder.

3. It ûndersyksfjild

De earste beheining fan it ûndersyk is hjirfoar al oanjûn: allinne skreaun Frysk komt yn oanmerking. De twadde beheining is: wurdboeken fan it Frysk. Wurdboeken binne ommers skriftlike wurken dêr't gâns oanwizings oer de noarm yn te finen wêze moatte. Sjölin: 1976, 12 skreau datoangeande:

- de norm van dit gestandaardiseerde Fries [is] in woordenboeken en grammatica's volledig vastgelegd.

Men kin jin ôffreegje yn hoefier yn wurdboeken en yn hoefier yn grammatika's, mar dat de lêsten oer wurden en de útspraak en de spried dêrfan allinne mar fragmintarysk ynformearje is dúdlik. In folslein ûndersyk fan 'e wurdboeken kin lykwols gjin sprake fan wêze. Der moat fierder beheind wurde. Ik ha my ôffrege oft der ek sinfol beheind wurde kin troch bepaalde typen fariaasjes út te sluten, mar dan moat ik earst ynsjoch ha yn it relative belang of it relative foarkommen fan dy typen.

Om dat ynsjoch te krijen haw ik de siden 100 oant 110, 200 oant 210, 300 oant 310 ensfh. oant 1200 oant 1210 út it *Fr. W.* (1984) besjoen op it ferskynsel fariaasje. By it ynterpretearjen fan dat materiaal is rekken hâlden mei gegevens oer fariaasje yn dialektologyske boarnen²⁸ yn de leksikografyske kartoteken foar it Nijfrysk by de Fryske Akademy en fierder mei my bekende farianten dy't skriftlik net belein binne. Foarbyld: der stiet allinne *hoanne* yn it wurdboek, net *hunne*, mar om't ik wit (út oare boarnen) dat de lêste foarm dochs in fariant is, rekkenje ik *hoanne* ek as fariant en *hoanne - hunne* as in fariaasje. It die my bliken dat it yn konkrete gefallen soms net sa maklik út te meitsjen is, oft men al of net mei fariaasje te dwaan hat en oft in skaaimerke wol of net oanwêzich is²⁹. Foar it opsporen fan trends foarme soks lykwols gjin fersteurende faktor.

Utkomsten fan it stekproefûndersyk nei foarkommen fan fariaasje:

- a) It tal fariaasjes op leksikaal nivo is frijwat lytser as it tal fonologyske fariaasjes.
- b) It tal fariaasjes op morfologysk mêd is hiel lyts. Sjocht men alle wurden dêr't inselde morfologyske tsjinstelling, tink bgl. oan *-ke - tsje*, yn foarkomt as likefolle gefallen fan morfologyske fariaasje, dan binne der lykwols noch frijwat.
- c) Fariaasjes op fonologysk nivo komme navenant (d.w.s. neffens dy op morfologysk en leksikaal nivo) tige faak foar. Per side wurdboek is gauris mear as de helte fan de stekwurden as fariant oan te merken.
- d) It tal foarmen dêr't gjin farianten njonken besteane, m.o.w. dy't bûten fariaasjes falle, is op gâns siden wurdboek tige lyts (bgl. side 300-303 en 1102-

²⁸. Sjoch foar in folslein oersjoch fan dialektologyske boarnen Van der Veen: 1986, 33, 34.

²⁹. In tal swierrichheden:

- a. Is in fariaasje op leksikaal nivo al of net oanwêzich, kin men jin ôffreegje. Yn hoefier binne wurden ommers synonymen? Yn hoefier bgl. is *applaudisearje* itselde as *hantsjeklappe*, *riskearje* itselde as *weagje*, *antlit* itselde as *gesicht*? Gauris spylje ûngelikenze konnotative skaaimerken mei (en dan is dus gjin fariaasje oanwêzich) mar oan it bestean fan in konnotaasje kin ek twifele wurde.
- b. Der kin net altyd mei wissigens útmakke wurde oft in fariant al of net dialektysk is. In foarm kin yn 'e rin fan 'e tiid dialektysk wurde of syn dialektysk karakter alhiel ferlieze.
- c) Oer it takennen fan it skaaimerke [+ûntl] kin ferskillend tocht wurde. In pear foarbylden: op fonologysk nivo *tweintich - twintich*, *dôf - doof*, binne de lûden [I] en [o:] by de twadde fariant te beskôgjen as yntern Frysk of as ûntliend? Hof: 1933, 158 jout oan dat de farianten dialektysk binne, mar is *doof*, dat yn it tradisjonele *dôf*-gebiet wakker wreide, dat no noch?

1110 dêr't njonken *foar-* [mei brekking] altyd *far-* of *fjar-* resp. njonken *ûn-* altyd *on-*mooglik is).

- e) Wurdboekmateriaal is net gaadlik foar ûndersyk nei fariaasjes op syntaktysk en pragmatysk nivo omreden dat in *wurdboek* yn 't foarste plak wurden beskriuwt en net sinnen en petearen.

It boppesteande liedt ta in yn alle gefal needsaaklike fierdere beheining fan it ûndersyk, te witten ûndersyk nei noarm by fariaasjes op allinne fonologysk, morfologysk en leksikaal nivo³⁰.

Om't in ûndersyk foar alle wurdboeken ferskynd yn de lêste 100 jier noch te omslachtich is, haw ik ek dêr in kar dwaan moatten. Trije wurdboeken sjoch ik as de wichtichste ynventarisaasjes fan it skreaune Frysk fan de tweintichste ieu. Der binne mear 20ste-ieuske wurdboeken, mar dy beheine har yn haadsaak ta de basiswurdskat fan it Nijfrysk of se geane út fan it Nederlânsk. (It lêste is praktysk beswierlik om't it ferlykjen fan Frysk-Nederlânske mei NederlânskFryske wurdboeken te omslachtich is).

Dy wichtichste wurdboeken binne:

- a) *Friesch Woordenboek (Lexicon Frisicum)*, bewerkt door Waling Dykstra te Holwerd, met medewerking van anderen. Eerste Deel. A-H. Leeuwarden 1900; Tweede Deel. I-P. Leeuwarden 1903; Derde Deel. R-W en Nalezing. Leeuwarden 1911. Dit wurdboek wurdt fierder oantsjut as *Fr.W.* (1900-1911);
- b) *Frysk Wurdboek, Frysk-Nederlânsk*, gearstallers H.S. Buwalda. G. Meerburg en dr. Y. Poortinga. Bolswert, 1956, fierder oantsjut as *Fr. W.* (1956) en
- c) *Frysk Wurdboek, frysk-nederlânsk*, gearstald troch J.W. Zantema. Leeuwarden/Ljouwert, 1984, fierder oantsjut mei *Fr.W.*(1984).

Utgongspunt foar it ûndersyk binne de trajekten op de siden 100-110, 200-210, 300-310 ensfh. oant en mei 1200-1210 fan *Fr.W.* (1984) en de oerienkomstige alfabetyske rigen yn de beide oare wurdboeken. Gâns wurdboektekst bûten dy trajekten moat lykwols ek gauris rieplachte wurde, om't by gearstallingen en ôfliedingen ek de artikels oer de grûnwurden fan belang binne, yn artikels binnen de trajekten geregeld ferwiisd wurdt nei artikels bûten de trajekten en ynsjoch yn 'e behanneling fan fariaasjes mei in lyksoartige opposysje yn de farianten (foar in oardiel oer de konsistinsje binnen de wurdboeken) net mist wurde kin. Foarbylden foar *Fr. W.* (1984): *foarslaan* komt binnen it trajekt foar, dêrom ek nei *slaan* bûten it trajekt sjen (dêr fynt men *bûging*); by *bjinne* binnen it trajekt wurdt ferwiisd nei *biene* bûten it trajekt, dêrom ek nei *biene* sjen; de farianten *klomje - klûmje* komme yn it trajekt foar; dêrom bgl. ek sjen nei *plom, prom, tomme, krom, kom* en de fariant mei *-ûm*. Foar it op it spoar kommen fan de farianten gean ik wer te seil op de wurdboeken sels en de al earder neamde dialektologyske boarnen en kartoteken.

³⁰. Dizze beheining folge eins al út 'e wichtichste doelstelling fan it ûndersyk: Van der Woude syn útspraken hifkje. Van der Woude docht gjin útspraken oer it syntaktysk en pragmatysk nivo.

Mei it oanjaan fan de lêste beheiningen is it ûndersyksmateriaal beskaat en kin it ûndersyk begjinne.

4. It ûndersyk

Yn de wurdboekartikels is nea eksplisyt oanjûn dat in foarm de noarm is of wêze moat. Dochs is gauris wol út te meitsjen hokker foarm as primêr of sekondêr en hokker foarmen as lykweardich beskôge wurde moatte. Troch de wize fan presintaasje wurde ymplisyt noarmoanwizings foar de brûker fan de wurdboeken jûn³¹.

Noarmoanwizings (al of net sa bedoeld) achtsje ik oanwêzich as

- fariant A wol opnommen is en fariant B net
- fariant A fet printe is en fariant B minder fet of net fet
- fariant A folslein beskreaun wurdt yn in eigen artikel, wylst foar de beskriuwing fan en fierdere ynformaasje oer fariant B nei fariant A ferwiisd wurdt.

De fariant A hâld ik dan foar de "foarkarsfoarm". Fierder achtsje ik it kommentaar "hollanisme" en symboalen foar útstoarn en ferâldere yn *Fr. W.* (1900-1911) oanwizings dat de foarm gjin foarkar hat³².

Ik haw no oanjûn hoe't operearre wurde sil. Der moat noch oanjûn wurde wannear't in tendins al of net bestiet of mei oare wurden, by hoefolle persint fan de fariaasjes oft de noarmwizings deselde kant útwize. Van der Woude bliuwt wat dat oangiet faach. Ik achtsje in tendins oanwêzich as yn 60 of mear persint fan de gefallen dat der in noarmoanwizing is, dy noarmoanwizing deselde kant útwiist.

De foarsizzings binne no konkreet te meitsjen. Foar de earste hypoteze is de foarsizzing: As by konkurrinsje tusken in oan it Nederlânsk ûntliende fariant en in eigen Fryske fariant (dus net oan it Nederlânsk ûntliend), de lêste foarm al hûndert jier as noarm oanhâlden wurdt yn it skreaune Frysk, dan sil ek út it ûndersyk fan it wurdboekmateriaal bliken dwaan moatte dat fan de oantroffen fariaasjetypen

(2) [+ûntl Ned][+dial Fr]	- [+Fr][-ûntl Ned]
(3) [+ûntl Ned][+dial Fr]	- [+dial Fr][-ûntl Ned]
(6) [+ûntl Ned][+Fr]	- [+dial Fr][-ûntl Ned]
(8) [+ûntl Ned][+Fr]	- [+Fr][-ûntl Ned]

op it fonologyske, morfologyske en leksikale nivo de rjochter farianten (de eigen Fryske, net ûntliende foarm) by 60 of mear persint fan de gefallen ien of mear ymplisite noarmoanwizings lykas oanjûn, hawwe, wylst tagelyk de lofter farianten dan net ymplisite noarmoanwizings hawwe. De konkrete foarsizzing by de oare hypotezen is analooch te formulearjen.

³¹ Oft de wurdboekskriuwers sels mei dy presintaasje al of net in noarmoanwizing bedoelden, is net sa wichtich.

³² Yn de oare wurdboeken komme kommentaar en symboalen net foar.

Ik ha de gegevens út de wurdboeken oer de farianten skematysk yn tabellen ferwurke. In pear foarbylden:

Fonologysk nivo: a - b (+brekking - -brekking fan *ea*, alle farianten binne dialektysk)

(1) *hearre* - *heare*; (2) *mealle* - *meale*; (3) *neamme* - *neame*; (4) *beanne(n)* - *beane(n)*; (5) *fleanne* - *fleane*; (6) *seadde* - *seade*.

	<i>Fr. W.</i> (1900-1911)	<i>Fr. W.</i> (1956)	<i>Fr. W.</i> (1984)
(1)	a(b)	a(b)	a(b)
(2)	a;b	(a)b	a(b)
(3)	b	b	(a)b
(4)	a;b	a;b	a;b
(5)	a;b	b	b
(6)	a;b;c=saad	b	a;b

Morfologysk nivo: a - b (útgong *-en -d* by mulwurden; alle farianten binne dialektysk)

(1) <i>kommen</i> - <i>komd</i>	a(b)	a(b)	a;b
(2) <i>sillen</i> - <i>sild</i>	-	a(b)	a;b
(3) <i>kennen</i> - <i>kend</i>	(a)b	a(b)	a;b
(4) <i>wollen</i> - <i>wold</i>	a	a(b)	a;b
(5) <i>kinnen</i> - <i>kind</i>	a(b)	a(b)	a;b

Leksikaal nivo: a - b ([-ûntl Ned] - [+ûntl Ned])

(1) <i>bak</i> - <i>beskút</i>	a	a	a
(2) <i>weach</i> - <i>golf</i>	a	a	a
(3) <i>rút</i> - <i>raam</i>	a;b	a;b	a;b
(4) <i>jit(te)</i> - <i>noch</i>	a;b	a;b	a;b
(5) <i>lid</i> - <i>deksel</i>	a;b	a;b	a

Yn 'e tabellen jouwe a en b de farianten oan. In ';' skiedt lykweardich behannele farianten, in stel rûne heakken jout oan dat de omklamme fariant neffens de oare yn it wurdboek sekondêr is.

5. *Utkomsten fan it ûndersyk*

5.1. De foarsizzing wie dat by kar tusken in oan it Nederlânsk ûntliende fariant en in eigen Fryske (net ûntliende) fariant de lêste nei foaren skood wurdt. Fan de fjouwer fariaasjetypen dy't foar ûndersyk yn oanmerking kamen wiene de fariaasjetypen (2) en (6) te seldsum om der útspraken oer te dwaan. By type (3),

op fonologysk en leksikaal nivo oanwêzich, mar net folle, docht bliken dat lykweardige behanneling fan farianten fan âldste nei jongste wurdboek ôfnimt, dat de fariant mei it skaaimerke [-ûntl Ned] yn *Fr.W.* (1956) faak allinne neamd is en dat *Fr.W.* (1984) gauris beide foarmen hat, mar tagelyk de [-ûntl Ned] fariant foarrang jout.

By type (8), neffens (2), (3) en (6) it type mei fierwei de measte gefallen, is op fonologysk nivo de fariant [-ûntl Ned] yn alle wurdboeken faak opnaam en de fariant [+ûntl Ned] folle minder, wylst yn *Fr.W.* (1984) yn gefallen dat beide farianten neamd wurde it faakst nei de fariant mei it skaaimerke [-ûntl Ned] ta normearre wurdt. Op morfologysk nivo jouwe wat de fariaasje *-ke -tsje* (nei in stam útgeande op in lûd of op ûnbeklamme *-er*) oangiet, *Fr.W.* (1900-1911) en *Fr.W.* (1956) amper ynformaasje, wylst *Fr.W.* (1984) by stammen op *-er* de ferlytingsfoarm *-ke* jout en by stammen útgeande op in lûd òf beide farianten, sûnder noarmoanwizing, òf ien. Foarbylden: *paraplûke* en *-tsje*; *geboutsje*; *buroke*; *autootsje* en *-ke*; *fotootsje* en *-ke*; *spikerke*; *letterke*; *bekerke*. By in oare morfologyske fariaasje, te witten *ge- ø-* (bgl. *gesûn - sûn*, *gelokkich - lokkich*) normearret *Fr.W.* (1900-1911) te'n geunste fan de *ge-*leaze fariant (soms sels eksplisyt yn it kommentaar troch der op te wizen dat it om in hollanisme giet, bgl. by *gesontheit*, *gelûd*, wylst de oare wurdboeken hiel faak beide farianten lykweardich opnimme. Fan fariaasjes op leksikaal nivo by type (8) wurde yn alle wurdboeken yn 't ginneraal de [-ûntl Ned] fariant of beide farianten lykweardich neamd.

It boppesteande komt hjir op del. De hypoteze dat by konkurrinsje yn it Frysk tusken in net en in al oan it Nederlânsk ûntliende foarm de earste nei foaren skood wurdt, wurdt foar it *fonologyske* nivo dúdlik befêstige (royaal boppe 60%) foar alle wurdboeken. Foar it *leksikale* nivo wurdt de hypoteze ek befêstige mar minder krêftich. Foar it *morfologyske* nivo wurdt foarsafier't *morfologyske* ynformaasje beskikber is de hypoteze befêstige foar *Fr.W.* (1900-1911), en net foar de oare wurdboeken. Befêstigje betsjut dan dat der sprake is fan in tendins.

5.2. De foarsizzing wie dat by konkurrinsje tusken net oan it Nederlânsk ûntliende Fryske foarmen, wêrby't de iene fariant gelyk oan it Nederlânsk is en de oare net, de lêste as noarm nei foaren skood wurdt.

Fan de trije fariaasjetypen dy't yn oanmerking kamen, wie type (5) te seldsum om der konklúzjes oan te ferbinen. Type (7) en (10) binne op fonologysk nivo goed fertsjintwurdige, op de oare nivo's suver net. Fan *Fr.W.* (1900-1911) nei *Fr.W.* (1984) nimt it fermelden fan farianten [+dial Fr =Ned] en [+Fr=Ned] ôf, wylst oarsom in tal farianten [+dial Fr ≠Ned] en [+Fr ≠Ned] en de normearring nei dy farianten ta, grutter wurdt. It tal lykweardich behannele farianten nimt fan âldste nei jongste wurdboek ta ek ôf. In útsûndering op dizze trend: *Fr.W.* (1984) hat bgl. *maat*, *plaat* as wichtichste farianten, wylst *Fr.W.* (1900-1911) dêrnjonken *meart* en *pleat* as lykweardich oanjout. It boppesteande komt der op del dat de hypoteze befêstige wurdt. By konkurrinsje tusken twa (al of net dialektyske) Fryske foarmen, ien gelyk en ien ûngelyk oan it Nederlânsk, sjogge wy de tendins

dat de Fryske foarm *op fonologysk* nivo nei foaren skood wurdt. Wat resinter it wurdboek wat sterker as de tendins is.

5.3. De foarsizzing wie: by konkurrinsje tusken in Klaaifryske fariant en in net-Klaaifryske fariant wurdt de earste nei foaren skood. It gie om ien fariaasjetype, nr 7, [+dial Fr≠Ned] [-Klaai][-ûntl] - [+dial Fr≠Ned][+Klaai][-ûntl], mar dit type komt fan alle typen *wol it measte foar yn it hiele ûndersyk*. De fariaasje leit dêrby almeast op it *fonologyske* nivo en folle minder op it *morfologyske* en *leksikale* nivo.

Op it *fonologyske* nivo rint de graad fan normearring ta fan likernôch 60% yn *Fr.W.* (1900-1911) en *Fr.W.* (1956) nei likernôch 85% yn *Fr.W.* (1984). Foar it *morfologyske* nivo binne de sifers 50% foar *Fr.W.* (1900-1911), 65% foar *Fr.W.* (1956) en 40% foar *Fr.W.* (1984). Yn it lêste wurdboek wurde farianten wer in stik lykweardiger behannele. It âldste en it jongste wurdboek normearje by leksikale fariaasje sawat foar 50%, wylst *Fr.W.* (1956) dêr in stik ûnder sit mei 25%.

Farianten dy't min ofte mear karakteristyk binne foar de Dongeradielen of (wat grutter) de Noardklaai of de Noardlike en Súdlike Wâlden of de Súdhoeke (Súdwest- en Súdeasthoeke), wurde fan *Fr.W.* (1900-1911) nei *Fr.W.* (1984) yn tanimmende mjitte sekondêr (dat kin ek ynhâlde: net) oanjûn. Dêrtsjinoer wurde farianten dy't yn grutte parten fan it Westklaaigebiet (en al of net noch in part fan it Fryske gebiet dêrbûten) foarkomme gauris as primêr (dat kin ek ynhâlde: allinne) beskreaun. In tal Westklaaifarianten dy't yn 'e âldste wurdboeken noch sekondêr ferwurke binne, komme as lykweardige of primêre fariant wol foar yn *Fr.W.* (1984). Foarbylden: (morfologysk nivo) swakke bûgingsfoarmen by tiidwurden: *driuwde, bliuwde, skriuwde, triuwde*; oare foarmen (fonologysk nivo): *sou, goate, tomme, klomje, greppel, djerre*.

In tal foarbylden fan farianten dy't net karakteristyk binne foar de Westklaai, dus it Westklaaifrysk³³. De foarbylden jilde foar *Fr.W.* (1984) en se binne dêr sekondêr behannele.

a.) Farianten karakteristyk foar benammen de súdlike helte fan Fryslân of (dielen fan) de Súdhoeke:

fonologysk nivo: *neamme, fleanne, fjille, spjille, giet* [giət], *plaats, sonne, ronne, sted, gled, pa, rocht, locht, siis, serke, skeep, sliip*; Súdhoekfoarmen lykas *skulle, futten*.

morfologysk nivo: *diend, giend, hand, seind* (sokke mulwurden komme yn in part fan de Westklaai lykwols ek foar), *pasje, earmens*.

b.) Farianten karakteristyk foar de Noardklaai of Dongeradielen: fonologysk nivo: *heare, hji, wji, pleat, stjir, sepe, muolle, buosse, êch*.

c.) Farianten karakteristyk foar (dielen fan) de Wâlden (en dielen Noardklaai) fonologysk nivo: *doarre, foarrich, grijppe, tokke, bee, bree, buorkeree, hee*,

³³ Westklaaifrysk: it Frysk fan de krite likernôch binnen de line súdgrins It Bilt - kust oant kop fan de ôfslútdyk - Snits - Grou - Ljouwert - Biltpunt (tusken Stiens en Bitgummole).

see, wee, spêken, bêken, wêk, skrippe, grippel, djirre, hekke, skille, blikke, ikker, noat, groat, poat, kylje, middel, nuddel, prûm, plûm, tûme, rûm, skûm, ween, sneen, bjartsje, fjarke, fjotten; morfologysk nivo: listje, waaksje, leksikaal nivo: foarkestekker en knyptange (beide foar earkrûper), klyster.

De hypoteze dat by konkurrinsje tusken in Klaaifryske fariant en in net-Klaaifryske fariant de earste heger eagen smyt yn skreaun Frysk wurdt befêstige foar it *fonologyske* nivo foar alle wurdboeken, *mits Klaaifrysk ynterpretearre wurdt as Westklaaifrysk.*

Foar it *morfologyske* nivo kin de hypoteze foar it twadde wurdboek befêstige wurde, foar *Fr. W. (1900)* en foar *Fr. W. (1984)* net. Foar it leksikale nivo wurdt de hypoteze net befêstige.

5.4. De foarsizzing wie: by konkurrinsje tusken in net-Klaaifariant (net ûntliend, noch lykjend op it Nederlânsk) en in fariant ûntliend út it Nederlânsk (al of net dialektysk) sil de earste as noarm oanhâlden wurde. Der binne fan de fariaasje [+dial Fr≠Ned][-Klaai] [-ûntl Ned] - [(dial) Fr][+ûntl Ned], type (3) en (6), te min om der konklúzjes oan te ferbinen. It foarbyld *ealjebij*, primêr behannele yn *Fr. W. (1984)*, mar Wâldfariant, tsjinoer *wesp* soe út bliken dwaan dat de Fryske foarm fan in net-Klaai dialekt heger eagen smyt as de tagelyk Nederlânske fariant fan it Klaaigebiet. De hypoteze dat Fryske dialektyske farianten dy't net gongber binne yn it (West)klaaigebiet en ek net ûntliend binne it winne fan oan it Nederlânsk ûntliende farianten kin net befêstige wurde.

6. Ynterpretaasje en evaluaasje

It wurdboekûndersyk ûnderstrekent nochris wat ek al út Van der Woude syn artikel te priuwen is, nammentlik dat dy foarmen dy't Frysk identifisearjend binne nei foaren helle wurde: Frysk fòar oan it Nederlânsk ûntliende foarmen; Frysk fòar Frysk dat tagelyk ek Nederlânsk wêze kinne soe. Fierders wurdt ûnderstreke dat der foarkar is foar it Frysk fan 'e Klaai, en dan benammen de Westklaai. It gebrûk fan identifisearjend Frysk en dan leafst noch Westklaaifrysk jildt lykwols yn hege mjitte allinne it *fonologyske* nivo. Dy tendins hat al in tradysje fan 100 jier.

Van der Woude skreau dat korreksjes op it dialekt alderearst op leksikologysk terrein, dat is dus it leksikaal nivo, lizze. De útkomst fan myn ûndersyk is, dat (útgeande fan it dialektyske ferskaat) de korreksjes alderearst op it fonologyske nivo lizze. De argaïstyske en de puristyske tendins dêr't Van der Woude it oer hie, binne yn myn ûndersyk net streekrjocht werom te finen. Dat komt om't it brûken fan in argaïsme en in purisme hast altyd distansjearring fan it Nederlânsk betsjut. As men bygelyks *ea* foar *oait* brûkt is dat distansjearring en tagelyk in argaïsme foar kar nimme. As men *bernetaslach* brûkt foar *kinderbijslach* is dat distansjearring en tagelyk taflecht nimme ta in purisme. Foarsafier't der distansjearre wurdt, spylje dy oare tendinzen ek.

Ik haw in pear swierrichheden by it ûndersyk neamd²⁹. Der binne faaks noch faktoaren dêr't ik ek rekken mei hâlde moatten hie, al tink ik net dat de útkomsten fan it ûndersyk der yn wêzen troch feroarje soene³⁴. Wat wie de ynfloed fan de wurdboekskriuwers bygelyks? Se kamen almeast fan de Klaaikant. It leit yn 'e reden dat se de Klaaifoarmen wat ekstra nei foarren hellen. De

³⁴. Der is boppedat noch in yndirekte oanwizing foar it bestean fan de distansjearringstendins foar it Nederlânsk oer. In grut part fan fariaasjes yn it materiaal is by it ûndersyk net brûkt. Ut it materiaal docht bliken dat der noch in hiel soad fariaasjes [Fr≠Ned][ûntl Ned] - [+Fr≠Ned][ûntl Ned] (type 10) binne. Dêr giet it om konkurrinsje tusken twa (net dialektyske) Fryske farianten, sûnder dat it Nederlânsk meispilet.

Op it *fonologyske* nivo is yn 'e trije wurdboeken gauris net safolle ferskil yn behanneling te fernimmen. In pear getallen binne opmerklik: by oposysje *-d-* - *-r-*, bygelyks yn *siede* - *siere*, *biede* - *biere*, *hâlde* - *hâre*, *kedde* - *kerre* wurdt de *-d*-fariant suver altyd allinne neamd. By fariaasjes op basis fan *-k-* - *-ch-* oposysje, bygelyks *waakse* - *waachse*, *flaaks* - *flaachs* hat *Fr.W.* (1900-1911) foarkar foar de no ferâldere *-ch*-fariant, wylst de oare wurdboeken it op de *-k*-fariant hâlde. By fariaasjes *-der* - *-er*, bygelyks *meander* - *meaner*, *grynder* - *griner*, *fûlder* - *fûler*, *wiûsder* - *wizer* is in foarkarferliking net sa goed mooglik, om't ynformaasje oer fergrutsjende treppen yn de âldere wurdboeken mist.

Fr.W. (1984) jout by in protte fan sokke gefallen beide farianten as lykweardich. De *-der* fariant ferâlderet yn 'e sprektal. As it Nederlânsk net meispilet, liket der wol minder ferlet te wêzen fan in noarm oanwizing.

In kompromis liket him foar te dwaan by fariaasjes lykas *Dútsk* - *Dúts*, *Frânsk* - *Frâns*, *Ingelsk* - *Ingels*: de skriuwnoarm by de trije wurdboeken is almeast de fariant mei de *-k*, mar yn *Fr.W.* (1984) jout de útspraakoanwizing rûmte foar beide farianten yn de sprektal. Dy oplossing komt faker yn it wurdboek foar.

By fariaasjes op *morfologysk* nivo is *Fr.W.* (1984) folle minder normearjend as de eardere wurdboeken: de sterke en swakke foarmen fan oarspronklik sterke tiidwurden wurde gauris jûn (foarbyld: *griep* en *grypte*), twa mulwurdsfoarmen wurde neamd by tiidwurden mei stam op *-t* of *-d* (foarbyld *praat* en *praten*), twa meartalsfoarmen wurde neamd (foarbyld *films* en *filmen*).

Op *leksikaal* nivo binne altyd al, mar nei it jongste wurdboek ta noch it sterkst, beide farianten lykweardich beskreaun. Sadree't it Nederlânsk net meispilet, is foar alle nivo's yn *Fr.W.* (1984) dus gauris in frij "wide" noarm oanhâlden, folle wider as wannear't it om Nederlânske of op it Nederlânsk lykjende foarmen giet. Dat tsjut der yndirekt nochris op dat de distânsjetendins foar it Nederlânsk oer yn *Fr.W.* (1984) sterk is.

wurdboeken binne wat grutte oangiet ek lang net gelyk. Faaks dat soks wat in fertekening jout. De stavering fan de wurden kin soms wat problematysk wêze³⁵.

Sjölin: 1960 skreau (side 13)

- tot de eerste maatregelen bij het versterken van de door vreemde invloeden bedreigde taal van een ethnische minderheid behoort de normalisering van die taal.

Dat kin ik mei him iens wêze. Dy normearing liket, ôfgeande op de útkomsten fan it wurdboekûndersyk, foar it Frysk al in stikhinne op streek.

BIBLIOGRAFY

- Boelens, K., A. Feitsma e.o. (1981³), *Twataligens, ynlieding yn ûnderskate aspekten fan de twataligens*, Fryske Akademy, Ljouwert.*
- Breuker, Pieter (1979), 'De takomst fan it Frysk: standerdisearje of fierder forhollânskje', *Scripta Frisica - Tinkbondel foar Arne Spenter (Us Wurk, jg. 28)*, 51-64.*
- Breuker, Pieter (1981), 'Twataligens ... in besprek', *De Pompeblêden*, jg. 52, 278-284.*
- Breuker, Pieter (1983), 'Stellingen YSF-lêzing 1983', *Fryx*, jg. 4, 53.*
- Breuker, Pieter (1983), 'In maatskiplik en ûnderwiiskundich ramt foar de noarm fan it Frysk', *De Pompeblêden*, jg. 54, 137-141.
- Breuker, Pieter e.o. (1984), *Foar de Taalspegel, koart oersjoch fan Hollânske ynslûpsels yn it Frysk*, Ljouwert.*
- Feitsma, Tony (1981), 'Mieningen oer de Fryske taalwarm', *Fryx*, jg. 2, 133-134, 157-158.*
- Feitsma, Tony (1982), 'Mieningen oer de Fryske taalwarm', *Fryx*, jg. 3, 13-14, 22-23, 39-40, 52-53, 74-75, 92-93, 126-127, 139-140.*
- Feitsma, Tony (1982), 'Oer bûkbesprekken', *Fryx*, jg. 3, 8-9.*
- Feitsma, A. (1983), 'It spesifyke karakter fon de Fryske taalwarm', *Fryx*, jg. 4, 48-51, 55.*
- Feitsma, Tony (1983), 'Nog wot oer de taalwarm', *Fryx*, jg. 4, 51-52.*
- Feitsma, A. (1987), 'Geschiedenis en karakter van de friese norm', yn: J. de Rooij (red.), *Variatie en Norm in de Standaardtaal*, Amsterdam, 57-70.*
- Feitsma, T[ony] (1987), 'De posysje fon it Frysk', *Fryx*, jg. 8, nr. 3, 92-96.
- Fr. W* (1900): Waling Dykstra e.a., *Friesch Woordenboek (Lexicon Frisicum)*, deel I 1900, deel II 1903, deel III 1911.
- Fr. W.* (1956): H.S. Buwalda, G. Meerburg, Y. Poortinga, *Frysk Wurdboek, Frysk-Nederlânsk*, Bolswert.

³⁵. By de staveringen *-ei-* (yn bgl. *breidzje*) en *y* (yn bgl. *dy*) haw ik fan need mar gjin Klaaifrysk- en Wâldfryskútspraak ûnderskaat om't de staveringen eins gjin bepaalde útspraak suggerearje.

- Fr. W. (1984): J.W. Zantema, *Frysk Wurdboek, frysk-nederlânsk*, Leeuwarden/Ljouwert.
- Fr. W. (1985): W. Visser, *Frysk Wurdboek, nederlânsk-frysk*, Leeuwarden/Ljouwert.
- Gerbenzon, P. (1962), 'Verfriesing en vernederlandsing van de Griekse, Latijnse en Franse leenwoorden in het Fries', *Us Wurk* jg. 11, 40-48.*
- Gorter, Durk (1983), 'Inkelde (net-bewiisde) stellingen, om de diskusje op glead te helpen', *Fryx*, jg. 4, 56.*
- Gorter, Durk (1983), 'Inkelde taalsosjologyske opmerkingen oer aspekten fan noarm', *Fryx*, jg. 4, 69-71.*
- Gorter, D., G.H. Jelsma, P.H. van der Plank, K. de Vos (1984), *Taal yn Fryslân, ûndersyk nei taalgedrach en taalhôlding yn Fryslân*, Ljouwert.
- Hiemstra, [S.] (1983), 'Stellings YSF-konferinsje 1983', *Fryx*, jg. 4, 54-55.*
- Hof, J.J. (1933), *Friesche Dialectgeographie*, 's-Gravenhage.
- Jørgensen, Peter (1969), 'Zum Problem der friesischen Schrift- und Hochsprache', yn: *Studia Frisica, in memoriam Prof. Dr. K. Fokkema 1898-1967 scripta*, Grins, 149-161.
- Kalma, J.J., J.J. Spahr van der Hoek, K. de Vries (red.) (1968), *Geschiedenis van Friesland*, Drachten.
- Krol, J. (1949), 'It staverjen fan 'e frjemde wurden', *Frysk Studinte-almenak*, 83-94.
- Van der Meer, G. (1986), 'De achterheaksels ENS en HEID yn it Frysk', *Us Wurk*, jg. 35, 108-130.
- De Rooij, J. (red.) (1987), *Variatie en Norm in de Standaardtaal*, Amsterdam.
- Van der Schaaf, Sj. (1977), *Skiednis fan de Fryske biweging*, Ljouwert.
- De Schutter, G. (1987), 'Woorden kiezen: nieuw en oud in het lexicon van Nederlandse dialecten in België', *Taal en Tongval*, jg. 39, 71-94.
- Sjölin, B. (1970), 'In rimmetikige perfecter mjrkes? In pear kanttekeningen bij de ynternasjonalismen yn it Frysk', yn: *Flecht op 'e koai, Stúdzjes oanbean oan prof. dr. W.J. Buma ta syn sechstichste jierdei*, Grins, 189-192.
- Sjölin, B. (1976), *"Min Frysk", een onderzoek naar het ontstaan van transfer en "code-switching" in gesproken Fries*, Amsterdam (Bijdr. en Meded. dialectencommissie KNAW 50).*
- Van der Woude, G. (1960), 'Standaardtaal en dialect in Friesland', *Taal en tongval*, jg. 12, 9-23.*
- Veeman, Willeke (1983), 'Taalnorm en onderwijsvisie bij het vak Fries in het V.O.', *Fryx*, jg. 4, 33-40.*
- Veen, K.F. van der (1986), 'Yndieling en relative ôfstân fan Fryske plattelânsdialekten', *Philologia Frisica 1984*, 10-60.

TAHEAKKE

Yn it ûndersteande oersjoch steane ek noch al wat foarbylden dy't oan 'e sprektal ûntliend binne.

nivo fonology

- (1) - (2) -
 (3) *twintich* - *tweintich* (?); *doof* - *dôf* (?); *swager* - *sweager* (?); *wy* - *wa* (?)
 (4) *abbesear(j)e* - *ave(n)sear(j)e*; *dûmeny* - *domeny*
 (5) -(6) -
 (7) *kjel* - *kel*; *diele* - *dele*; *meenske* - *minske*; *sinne* - *sonne*; *heare* - *hearre*; *bont* - *bûnt*; *neame* - *neamme*; *beage* - *bêge*; *skölle* - *skoalle*, *goate* - *goatte*
 (8) *drome* - *dreame*; *kleure* - *kleurje*; *winner* - *winnaar*; *burgemeester* - *boargemaster*; *haad* - *hoofd*; *suerkoal* - *soerkoal*; *wurkeloas* - *wurkeleas*; *neus* - *noas*; *kuil* - *kûle*
 (9) *preemje* - *premy*; *fraksje* - *fraksy*; *akadeemje* - *akademy*; *suvel* - *suivel*; *proses* - *perses*; *professor* - *perfester*
 (10) *rûze* - *rûzje*; *sûze* - *sûzje*; *hynsder* - *hynder*; *timmeret* - *timmert*; *dienen* - *diene*; *soeler* - *soelder*; *skûlk* - *skûloek*; *meaner* - *meander*; *dúts* - *dútsk*

nivo morfology

- (1) -
 (2) *geboutsje* - *gebouke*; *spikertsje* - *spikerke*
 (3) - (4) - (5) - (6) -
 (7) *bliuwde* - *bleau*; *briek* - *bruts*; *blietst* - *bletst*; *wjirms* - *wjirmen*; *earms* - *earmen*; *tsjûgenis* - *tsjûgenisse*; *krobbe* - *krob*; *souwe* - *sou*; *damje* - *damme*; *passe* - *pasje*; *waaksje* - *waakse*
 (8) *gebrûk* - *brûkme*; *gesond* - *sûn*; *geleard* - *leard*; *it kostet twa sint* - *sinten*; *sjoch in hûn*, *dat is in moaie* - *moaien*
 (9) *felisiteare* - *felisitearje* (?); *realisearje* - *realisearje* (?)
 (10) *fierstentefolle* - *fiersttefolle*; *moarnjûn* - *moarntejûn*; *stilte* - *stiltme*; *iepenings* - *iepeningen*; *blauwens* - *blauheid*; (D.S.) *is* (tsjin) - (D.S.) *binne* (tsjin).

nivo leksikon

- (1) - (2)
 (3) *kivyt* - *ljip*; *sij* - *hja*; *deksel* - *lid*; *glêzewaskje* - *rúthimmelje*;
 (4) - (5) - (6) -
 (7) (*sa lulk as in*) *sage* - (*sa lulk as in*) *spin*; *harke* - *riuwe*; *leie* - *jaling*;

- skammel - tuolle; skieppeblom - finneblom; gear - nôch; hinnekjitte - hinnestront;*
- (8) *sneinsskoalle - sondachsskool; noch - jitte; beskuit - bak; noait - nea; ergens - earne; deksel - lid; giet hij - giet er; baby - poppe; boks - bernejister; applaudisearje - hantsjeklappe; riskearje - weagje; antlit - gesicht*
- (9) *boks - loophek;*
- (10) *naaister - skroar; tút - pea; skoansuster - snoar, de brief - it brief; de tún - it tún; slaan - bruie.*

nivo syntaksis

- (1) - (2) - (3) - (4) - (5) - (6) - (7) -
- (8) *ik wit, dat er it hat dien - ik wit dat er it dien hat; se geane trouwen - se sille trouwe; dat is noch wier ek - dat is ek noch wier; it hûs, wêryn't er wennet - it hûs dêr't er yn wennet; ik ha him jûn in skrift, in poatlead en in stik gom - ik ha him in skrift, in poatlead en in stik gom jûn; hokfoar wei de man ek giet - hokfoar wei at de man ek giet; se siet de krante te lêzen - se siet te krantlêzen*
- (9) -
- (10) *ik bin sjoen - ik bin sjoen wurden; dat doar ik wol sizze - dat doar ik wol te sizzen; dat boek fyn ik neat oan - ik fyn neat oan dat boek; hy sei, hy soe it dwaan - hy sei, dat er it dwaan soe; ik bin klear om fuort - ik bin klear om fuort te gean; ik hyt Klaas - ik hyt fan Klaas; it is fan him - it is sinen; ús pake syn klok - de klok fan ús pake; Jan hoege jo net op te rekkenjen - op Jan hoege jo net te rekkenjen; hy skreau syn âlden in brief - hy skreau in brief oan syn âlden; hy tocht der net oan en ferset de kninestjelp - hy tocht der net oan om de kninestjelp te fersetten.*